

УДК 343.137.5

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ЗДІЙСНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Масалігіна К. С.,

аспірант кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація У статті розглянуто правові обмеження щодо неповнолітнього та запроваджено додаткові юридичні засоби захисту його прав та законних інтересів. Проаналізовано процесуальну форму здійснення судочинства щодо неповнолітніх. Розроблено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері неповнолітніх як суб'єктів кримінального процесу.

Ключові слова: ювенальна юстиція, захисник, теоретична модель, процесуальний статус неповнолітнього, виховні процеси, кримінальна відповідальність, кримінально-процесуальні гарантії.

Анотация В статье рассмотрены правовые ограничения в отношении несовершеннолетнего, и предложено введение дополнительных юридических средств защиты его прав и законных интересов. Проанализирована процессуальная форма осуществления судопроизводства в отношении несовершеннолетних. Разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию действующего законодательства в сфере несовершеннолетних как субъектов уголовного процесса.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, защитник, теоретическая модель, процессуальный статус несовершеннолетнего, воспитательные процессы, уголовная ответственность, уголовно-процесуальные гарантии.

Annotation The article deals with the legal restrictions on the juvenile, and implemented additional legal protection means of its rights and legal interests. The procedural form implementation of legal proceedings concerning juvenile has been analyzed. Has been developed proposals and recommendations to improve the existing legislation in sphere juveniles as subjects of criminal proceedings.

Key words: the juvenile justice, a defender, a theoretical model, procedural status of the juvenile, educational processes, criminal liability, criminal procedural guarantees.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що побудова незалежної демократичної держави потребує підвищення діяльності всіх державно-правових інститутів. Механізм цього процесу включає в себе досудове провадження щодо неповнолітніх. Треба констатувати, що держава, суспільство не приділяє сьогодні значної уваги забезпеченню прав неповнолітніх, про що свідчать статистичні дані МВС, Верховного Суду України. Тільки за 2013 рік неповнолітніх було притягнуто до кримінальної відповідальності 8781, за 2014 рік – 7467, а за дев'ять місяців 2015 року – 5626 осіб. Сьогодні за статистикою кожний дев'ятий злочин вчиняється неповнолітнім, що є неможливим показником рівня розвитку держави, оскільки реальні життєві умови не дозволяють нормально існувати в суспільстві. Тому кожен виживає як може. Звісно це не є виправданням для неповнолітніх, що скоюють злочини, але, все ж таки, вік повинен впливати на хід кримінального провадження для того, щоб у майбутньому був шанс на виправлення неповнолітнього.

Теоретичні питання, які виникають на практиці щодо неповнолітніх в Україні досліджувались недостатньо повно, тому окремі аспекти залишаються не розкритими до кінця та потребують теоретичного обґрунтування та подальшого удосконалення процесуальних гарантій прав неповнолітніх, процесуальної форми досудового провадження. Істотні зміни чинного КПК України надають підстави для застосування міжнародно-правових норм з питань прав неповнолітнього у кримінальному провадженні [1, с. 148].

Деякі аспекти правового статусу неповнолітніх взагалі та ряду пов'язаних з ним проблем були

розглянуті в роботах таких авторів, як: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.К. Шкарупа, О.Г. Фролова та інші. У кримінально-процесуальній науці це питання розробляли у своїх роботах такі вчені-процесуалісти, як: А.Я. Ветрова, О.Х. Галімов, Л.М. Голубева, Ю.М. Грошевой, Л.Л. Каневський, Г.К. Кожевников, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, В.В. Леоненко, І.С. Манова, В.І. Маринів, Е.Б. Мельникова, Г.М. Мінковський, Г.М. Омеляненко, Д.П. Письменний, В.А. Рибальська, Н.Ш. Сафін, В.М. Трубніков, В.В. Шимановський, Н.В. Шость. Однак правовий статус неповнолітніх досліджувалося в більшості робіт лише з точки зору особливостей процесуальної форми розслідування проваджень про злочини цих осіб, тоді як аналіз їх правового статусу як учасників процесу здійснювався без урахування всього комплексу питань, обумовлених специфікою цих суб'єктів кримінального процесу.

Частиною 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, визначено особливості проваджень щодо неповнолітніх у кримінальному процесі, згідно з якими «стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню».

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 р.) спрямовують на те, щоб кримінальні провадження щодо неповнолітніх здійснювались швидко і без будь-яких затримок; вимагають, щоб особи, які ведуть ці провадження, мали відповідну кваліфікацію; наказують поважати право неповнолітнього на конфіденційність, щоб уникнути заподіяння шкоди через непотрібну гласність; передбачають можливість закриття провадження за не реабілітуючими підставами для

того, щоб обмежити негативні наслідки судового розгляду і вироку; рекомендують при виборі запобіжних заходів урахувати тяжкість, мотиви, причини вчинення злочину та особливості підлітка і виходити при цьому з принципу «мінімальної достатності». Правила рекомендують створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх [2-5].

Серед особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх, треба зазначити такі:

1) ці провадження здійснюються слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу судового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України);

2) мають особливий предмет доказування;

3) кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за участю: захисника – обов'язкова його участь (п. 1 ч. 1 ст. 52, ч. 3 ст. 499 КПК України); батьків або інших законних представників (ст. 488 КПК України); при допиті – педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря (ст. 226, ч. 1 ст. 491 КПК України); у судовому розгляді – представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей (ст. 496 КПК України);

4) окрім запобіжних заходів, визначених у ст. 176 КПК України, до неповнолітніх може застосовуватися такий спеціальний запобіжний захід як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України);

5) до неповнолітніх (після досягнення 11 річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним Кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років, може застосовуватися спеціальний вид заходів забезпечення кримінального провадження – поміщення у приймальник-розподільник для дітей на строк до 30 днів, який може бути продовжено ще на строк до 30 днів (ч. 4 ст. 499 КПК України).

6) досудове розслідування щодо неповнолітнього обвинуваченого може закінчуватися направленням до суду клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 497, ч. 5 ст. 499 КПК України);

7) розгляд кримінального провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється суддею, уповноваженою згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх (ч. 10 ст. 31 КПК України).

Норми КПК України були засновані на загальновизнаних міжнародно-правових стандартах і вимогах, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників. У той же час правова регламентація досудового провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх у чинному КПК України ставить цілий ряд питань, які потребують спеціального дослідження [6].

Так, необхідно досліджувати, наскільки встановлений Кодексом перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних справах

щодо неповнолітніх, дозволяє з'ясувати всі дані, що мають значення для вирішення питань про кримінальну відповідальність неповнолітніх.

Також вимагають спеціального аналізу питання співвідношення Кодексу та міжнародно-правових актів, застосування до підлітків заходів процесуального примусу, припинення кримінального переслідування стосовно неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного впливу і особливості провадження слідчих дій [7].

Крім того, на цей час все частіше порушуються питання про створення ювенальної юстиції з метою приведення провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх до загальновизнаних світових стандартів. При цьому як справедливо відзначається в юридичній літературі «в більшості публікацій про ювенальну юстицію мова йдеться створення спеціальних судів у справах сім'ї та неповнолітніх. Тим часом проблема набагато ширше. Важливе значення для створення основ ювенальної юстиції має стадія досудового розслідування у справах про злочини неповнолітніх». У зв'язку з цим особливо необхідно розглянути питання, пов'язані зі створенням системи ювенальної юстиції на стадії досудового розслідування [8].

Якщо розглядати реформування протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, то потрібно відокремити від неповнолітнього, групу, яка складається на підставі авторитету одного з ватажків, групу, яка вчиняє злочин після його підготовки, зі зброєю, з важкими матеріальними та людськими втратами. Аналізуючи протидію злочинності за період 1961-2012 років, до прийняття чинного КПК, то можна визначити, що держава у 1961 році піклувалася про моральний, фізичний стан неповнолітніх. Були розроблені програми виховання молодого покоління. В школах були застосовані піонерські табори, які проводили в життя концепцію поваги до дорослих. Фільми, агітаційна робота рухалася таким чином, щоб жоден неповнолітній не був поза зоною нагляду з боку вчителів, вожатих, суспільства та держави. Важливе значення мало виховання молоді. Ніколи було займатися кримінальними злочинами, бо всі були на будівлі нових державних утворень [9, с. 76].

Сьогодні можна констатувати, що протидія криміналітету серед неповнолітніх зведена до нуля. Фільми, які дивляться наші діти, комп'ютерні ігри, мають тільки негативні емоції, які впливають на вчинення злочину. Якщо у 80-90 роках був один фільм «Фантомас», то зараз на день десяток фільмів, які вказують як вчинити злочин, як схити його сліди та ін.

Вийти з такого побудованого суспільством кола сьогодні зовсім нелегко. Протидіяти потрібно, але чим, як, хто буде координувати, де взяти гроші на всі виховні процеси, як допомогти слідкувати здоровому образу життя неповнолітньому, перевиховати його, якщо він встав на злочинний шлях. Питань багато, а відповіді є, але треба їх втілити у життя не тільки з наукової точки зору, але і практичної.

Розглядаючи елементи протидії потрібно побудувати теоретичну модель. Вона повинна бути заснована на зарубіжних теоретичних розробках та їхнього позитивного досвіду [10, с. 18]. Це дуже

важливо, тому, що неповнолітні постійно знаходяться під опікою держави. Вона надає гроші на побудову спортивних таборів, підготовку персоналу, які знаходяться разом з підлітками, що можуть вчинити злочин. З ними знаходяться психологи, які проводять співбесіди та ін. Потрібно не тільки визначити модель, але і надати пропозиції. Однак, для таких пропозицій треба написати не одну роботу, стукати до багатьох дверей, щоб якимось змінити правовий статус неповнолітнього у суспільстві [11].

Можна констатувати, що окремі положення КПК не відповідають не тільки теоретичним положенням, але і практиці, бо нічого не змінюється під час процедури закріплення доказів стосовно повнолітньої та неповнолітньої особи. Різниця тільки в процесуальних особливостях проведення слідчих розшукових дій щодо неповнолітніх. Тому основа повинна бути покладена на підставі забезпечення гарантій [12].

Багато прикладів, коли неповнолітній бере вину на себе, викриває своїх, так би мовити друзів з якими вчинив злочин. Крім того слідчий в окремих випадках не має часу викинути у внутрішній мір підозрюваного. Він тільки встановлює та закріплює факти кримінального правопорушення. Тому мабуть з перших кроків досудового провадження потрібен психолог, який разом з захисником повинен допомогти неповнолітньому визначити істину в кримінальному провадженні.

Кримінально-процесуальний статус неповнолітніх, які скоїли злочин, повністю збігається із статусом дорослої особи (повнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) і знаходить своє відображення у відповідних статтях КПК України. Але, враховуючи специфіку загального впливу неповноліття, як юридичного факту-стану, неповнолітні у кримінальному процесі взагалі і неповнолітні, що скоїли злочин зокрема, у порівнянні з повнолітніми учасниками кримінально-процесуальної діяльності, як загальне правило, фактично обмежені у своїй правосуб'єктності (право - та дієздатності). Беручи до уваги ряд попередніх висновків стосовно перспективи розвитку кримінального процесу, відзначимо, що теоретична модель кримінально-процесуального статусу неповнолітніх, що скоїли злочин, повинна врахувати:

– особливості прояву психофізіологічного рівня розвитку неповнолітніх щодо їх участі у кримінально-процесуальній діяльності;

– правові наслідки, з одного боку пов'язані з існуючими правовими обмеженнями, а з другого – зі встановленням додаткових юридичних засобів захисту прав і законних інтересів таких осіб;

– існування зв'язку «загальне – спеціальне» у тому сенсі, що неповнолітні у кримінальному процесі, поряд із загально-процесуальними правами, обов'язками (як суб'єкти кримінального процесу), повинні наділятися і спеціально-процесуальними правами, обов'язками (саме неповнолітніх як суб'єктів кримінального процесу).

Основу будови кримінально-процесуального статусу неповнолітніх, які скоїли злочин, становитиме відповідний кримінально-процесуальний статус особи дорослого підозрюваного, обвинуваченого, підсудного,

виходячи з єдності природи участі у кримінальному процесі (мається на увазі, як галузевий кримінально-процесуальний статус особи взагалі, так і інституціональний кримінально-процесуальний статус), з відповідною його адаптацією до психофізіологічних особливостей неповнолітнього. Тому процесуальний статус неповнолітнього, що скоїв злочин, повинен являти собою змінений кримінально-процесуальний статус звичайного (повнолітнього) підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, який відповідає можливостям його сприйняття, усвідомлення (на інформаційному рівні), реалізації саме неповнолітнім, і відповідно, включати не тільки загально відомі процесуальні права та обов'язки, а й виключно – спеціальні (скажімо так: спеціальні-неповнолітні).

Як висновок можна стверджувати, що правовому врегулюванню статусу неповнолітніх у кримінальному судочинстві України не приділялось достатньо уваги. Це виявилось в тому, що сьогодні правовий статус осіб віком до вісімнадцяти років у кримінально-процесуальному праві України відрізняється від процесуального статусу таких же осіб, закріпленого в праві країн із розвинутими демократичними традиціями. Тому, виникла потреба в розробці і прийнятті кримінально-процесуальних норм, які б повною мірою відповідали світовим стандартам захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. Досить тривалий час ідуть дискусії із приводу того, чи є сенс у створенні в загальній системі судочинства системи ювенальної юстиції. Залишаються недослідженими питання: застосування до неповнолітніх таких заходів примусу, як затримання і взяття під варту; можливість для неповнолітніх самостійно реалізовувати свої права і виконувати покладені на них обов'язки; регламентація участі в кримінальному провадженні тих, хто представляє інтереси осіб віком до вісімнадцяти років. Потребує удосконалення процесуальна форма здійснення судочинства стосовно неповнолітніх [13, с. 138]. Отже, розв'язання проблем процесуального статусу неповнолітніх, із застосуванням щодо них принципу правового протекціонізму, сприятиме повному виконанню завдань кримінального процесу та підвищенню рівня правової захищеності неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожевніков Г. К. Особливості участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / Г. К. Кожевніков, В. В. Романюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 1. Т. 4. – С. 148–152.
2. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
3. Про охорону дитинства: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
4. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167.
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та додаткові протоколи // Офіційний вісник України. – 2006. – №32. – Ст. 2371.
6. Галимов О.Х. Малолетніє лица в уголовном судопроизводстве. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.
7. Дяченко К.І., Шость Н.В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх. – Харків: Константа. – 1997. – 56 с.

8. Романюк В. В. Сравнительно-правовая характеристика регламентации уголовного судопроизводства в отношении несовершеннолетних: опыт стран СНГ / В. В. Романюк // Человек: преступление и наказание. – 2014. – № 2 (85). – С. 74–79.

9. Романюк В. В. Досвід країн Західної Європи у сфері кримінального судочинства стосовно дітей / В. В. Романюк // Право і Безпека. – 2009. – № 3. – С. 18–24.

10. Шкарупа В., Кінаш О. Профілактика насильницьких злочинів, що скоюються неповнолітніми // Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві: Матеріали між нар. наук.-практич. конф. Львів, 17-18 квітня 2000 р. / Гол. ред. В.Л. Регульський. – Львів: Львівський ін-т внутрішніх справ при НАВСУ України, 2000. – С. 193-199.

11. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 21 с.

12. Гевко В. Кримінально-процесуальна форма: структура та елементи // Право України. – 2002. – № 6. – С. 138-139.

13. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесс и криминологии. – М.: Дело, 2000. – 272 с.

14. Левендаренко О.О. Кримінальне судочинство у справах неповнолітніх: історичний аспект // Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року / Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. – Донецьк: ДІВС, 2001. – С. 193–202.

УДК 342.95:340.114

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Пилаєва В. М.,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація Статтю присвячено визначенню правових засад реалізації принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади. Автором запропонований власний підхід до визначення поняття транспарентності як комплексного принципу комунікації органів виконавчої влади із громадськістю. Виходячи із визначення поняття транспарентності, в статті запропонований авторський підхід до визначення системи правових засад реалізації принципу транспарентності. Визначаючи шляхи реалізації принципу транспарентності у діяльності органів виконавчої влади на практиці, автор звертається до структури процесу участі громадськості в процесі прийняття політичних рішень та розробки державної політики. В статті запропоновано розглядати засади реалізації принципу транспарентності у діяльності органів виконавчої влади як системи правових засобів реалізації всіх складових елементів принципу транспарентності за посередництвом проходження чотирьох етапів процесу залучення громадськості до процесу прийняття політичних рішень, які існують у взаємозв'язку та взаємозалежності: інформування, реалізація права участі громадськості в управлінні державними справами, діалог, партнерство.

Ключові слова: транспарентність, правові засади, громадськість, інформування, право участі громадськості в управлінні державними справами, діалог, партнерство.

Анотация Статья посвящена определению видов правовых основ реализации принципа транспарентности в деятельности органов исполнительной власти. Автором предложен собственный подход к определению понятия транспарентности как комплексного принципа коммуникации органов исполнительной власти с общественностью. Исходя из определения принципа, в статье предложен авторский подход к определению системы правовых основ реализации принципа транспарентности. Определяя пути реализации принципа транспарентности в деятельности органов исполнительной власти на практике, автор обращается к структуре процесса участия общественности в процессе принятия политических решений и разработки государственной политики. В статье предложено рассматривать виды правовых основ реализации принципа транспарентности в деятельности органов исполнительной власти как системы правовых способов реализации всех составляющих элементов принципа транспарентности посредством прохождения четырех этапов процесса привлечения общественности к процессу принятия политических решений, которые существуют во взаимосвязи и взаимозависимости: информирование, реализация права участия общественности в управлении государственными делами, диалог, партнерство.

Ключевые слова: транспарентность, правовые средства, общественность, информирование, право участия общественности в управлении государственными делами, диалог, партнерство.

Annotation The article defines the types of legal framework implementing the principle of transparency in the activities of executive bodies. The author suggests his own approach to the determination of the transparency concept as a general principle of executive authorities bodies' communication with society. Based on the proposed designation of the principle, the article suggests the author's approach to the definition of a system of legal bases implementing the principle of transparency. Determining the realization of the principle of transparency in the activities of executive bodies in practice, the author appeals to the structure of the public participation process in negotiations of political decision-making and public policy development. The article proposes to consider forms of legal framework of the transparency principle in the activities of the executive authorities as a system of legal ways of realization of all the constituent elements of the principle of transparency by passing four stages of public participation process to the process of political decision-making that exist in the relationship and interdependence: informing, realization of the society's right to take part to public affairs, dialogue, partnership.

Key words: transparency, legal means, public awareness, the right of public participation in public affairs, dialogue, partnership.

Сьогодні перед політичними діячами постає складне завдання, з одного боку громадяни вимагають від представників державної влади вирішити нагальні суспільні проблеми, пов'язані з

кризовими явищами в усіх сферах суспільного життя, але, з іншого боку, в суспільстві спостерігається серйозна криза віри в те, що існуюча система державного управління може забезпечити впровадження дієвих заходів, які потребує суспільство. Вихідною умовою перетворення